

УДК 347.6

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС;
СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Кучер Віталій Орестович

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії права, конституційного та приватного права
Львівський державний університет внутрішніх справ*

Kucher Vitaly

*Candidate of Jurisprudence, Associate Professor,
Head of the Department of Legal Theory, Constitutional and Private Law
Lviv State University of Internal Affairs*

ORCID: 0000-0003-0877-5735

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-2-9658

ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ ДИТИНИ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

DETERMINING THE CHILD'S PLACE OF RESIDENCE: CERTAIN ISSUES OF COURT PRACTICE

Анотація. Сім'я відіграє велику роль як для окремої людини, так і для суспільства в цілому. Вона є первинною ланкою суспільних груп, які утворюють соціальну структуру будь-якої країни. Саме сім'я гарантує можливість забезпечити дитині догляд та турботу, проживання в належних умовах, збереження психічного та фізичного здоров'я, гарантування духовного та розумового розвитку.

Метою статті є проаналізувати судову практику з питань вирішення спорів щодо визначення місця проживання дитини та запропонувати пропозиції щодо удосконалення правового регулювання цих відносин. Матеріалами дослідження є нормативно-правові акти та наукова література у сфері сімейних правовідносин, а також матеріали судової практики з питань вирішення спорів щодо визначення місця проживання дитини, зокрема рішення Європейського суду з прав людини. Під час написання статті використано ряд загально-наукових та спеціальних методів наукового пізнання, серед яких можна виокремити діалектичний, формально-юридичний, порівняльно-правовий та інші методи.

Українське законодавство потребує системних змін та приведення його норм до вимог європейських стандартів. Особливо гостро в теперішній час стоїть питання сфери захисту прав людини. Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу стосується зокрема права на сім'ю та питань захисту прав дитини. Широкий спектр приватно-правових відносин призводить до підвищення самостійності та важливості ролі суду в правовій системі України. Правозастосовна діяльність дає змогу зрозуміти ефективність правової норми, повноту регулювання правовідносин, окреслити прогалини. В подальших наукових дослідженнях увагу потрібно приділити удосконаленню правового регулюванню сімейних правовідносин. В подальших наукових дослідженнях увагу потрібно приділити удосконаленню правового регулюванню сімейних правовідносин. Зокрема, враховуючи правові позиції Верховного Суду у статті 161 Сімейного кодексу України необхідно перебачити, що суд постановляє рішення про визначення місця проживання дитини з врахуванням найкращих її інтересів.

Ключові слова: права людини, право на сім'ю, захист прав людини, міжнародні стандарти, захист прав дітей, інтереси дитини, безпека, місце проживання, цивільне судочинство, докази та доказування.

Summary. The family plays a great role both for an individual and for society as a whole. It is the primary link of social groups that form the social structure of any country. It is the family that guarantees the opportunity to provide the child with care and attention, living in proper conditions, maintaining mental and physical health, and guaranteeing spiritual and mental development.

The purpose of the article is to analyze the judicial practice in resolving disputes regarding the determination of the child's place of residence and to offer suggestions for improving the legal regulation of these relations. The research materials are normative legal acts and scientific literature in the field of family legal relations, as well as materials of judicial practice on issues of resolving disputes regarding the determination of the child's place of residence, in particular, decisions of the European Court of

Human Rights. During the writing of the article, a number of general-scientific and special methods of scientific knowledge were used, among which dialectical, formal-legal, comparative-legal and other methods can be distinguished.

Ukrainian legislation needs systemic changes and bringing its norms to the requirements of European standards. The issue of the protection of human rights is particularly acute at the present time. The adaptation of the legislation of Ukraine to the legislation of the European Union concerns, in particular, the right to a family and the protection of children's rights. A wide range of private legal relations leads to an increase in the independence and importance of the role of the court in the legal system of Ukraine. Law enforcement activity makes it possible to understand the effectiveness of the legal norm, the completeness of the regulation of legal relations, and to outline the gaps. In further scientific research, attention should be paid to improving the legal regulation of family legal relations. In further scientific research, attention should be paid to improving the legal regulation of family legal relations. In particular, taking into account the legal positions of the Supreme Court in Article 161 of the Family Code of Ukraine, it is necessary to provide that the court makes a decision on determining the child's place of residence taking into account the best interests of the child.

Key words: human rights, right to family, protection of human rights, international standards, protection of children's rights, interests of the child, security, residence, civil justice, evidence and proof.

Постановка проблеми. Особисті права і свободи людини є правовим фундаментом її можливостей, які необхідні для фізичного, духовного та інтелектуального розвитку, а також для збереження, прояву та захисту індивідуальності людини, її світогляду і духовності. Вони є непорушними та невідчужуваними.

Права, які пов'язані зі сім'єю, є частиною прав людини; не є вичерпними і реалізуються в різноманітних динамічних відносинах майнового та немайнового характеру. Природне право людини на сім'ю закріплене в Загальній декларації прав людини — сім'я є природним і основним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства та держави [1, с. 74].

Сім'я відіграє велику роль як для окремої людини, так і для суспільства в цілому. Вона є первинною ланкою суспільних груп, які утворюють соціальну структуру будь-якої країни. Відповідно до ст. 51 Конституції України шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї. Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою.

Сім'я гарантує можливість забезпечити дитині догляд та турботу, проживання в належних умовах, збереження психічного та фізичного здоров'я, гарантування духовного та розумового розвитку. Однак, у випадках роздільного проживання батьків, які не дійшли згоди щодо того, з ким із них буде проживати малолітня дитина, спір може вирішуватися органом опіки та піклування або судом (ст. 161 Сімейного кодексу України (далі — СК)). При цьому значна кількість питань сімейних відносин залишається не вирішеною у розрізі правозастосовчої практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правовідносин батьків і дітей, досліджувалися Б.І. Андрусиним, Л.В. Красицькою, Н.М. Опольською, З.В. Ромовською, Л.А. Савченко, та іншими теоретиками.

Однак недостатньо уваги приділено питанням судової практики та її впливу на удосконалення

правового регулювання сімейних правовідносин щодо вирішення спорів про визначення місця проживання дитини. Саме судова практика дає можливість зрозуміти зміст положення закону, розтлумачує його, тобто є перспективним напрямом наукового дослідження. Як зазначає Н.В. Шишка роль судової практики — усунення проявів правової невизначеності у правозастосуванні. Судова практика направлена на забезпечення дотримання принципу правової визначеності [2, с. 152].

Метою статті є проаналізувати судову практику з питань вирішення спорів щодо визначення місця проживання дитини та запропонувати пропозиції щодо удосконалення правового регулювання цих відносин.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є нормативно-правові акти та наукова література у сфері сімейних правовідносин, а також матеріали судової практики з питань вирішення спорів щодо визначення місця проживання дитини.

Під час написання статті використано ряд загально-наукових та спеціальних методів наукового пізнання, серед яких можна виокремити діалектичний, формально-юридичний, порівняльно-правовий та інші методи.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 8 Закону України «Про охорону дитинства» кожна дитина має право на рівень життя, достатній для її фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку. Батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за створення умов, необхідних для всебічного розвитку дитини, відповідно до законів України [3].

Обставини, які з'ясовує суд у справі щодо місця проживання малолітньої дитини, окреслені у ст. 161 СК. Зокрема, під час вирішення спору щодо місця проживання малолітньої дитини беруться до уваги ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення. Відповідно до ч. 2 ст. 161 СК суд не може

передати дитину для проживання з тим із батьків, хто не має самостійного доходу, зловживає спиртними напоями або наркотичними засобами, своєю аморальною поведінкою може зашкодити розвитку дитини.

Приймаючи рішення про визначення місця проживання малолітньої дитини суд повинен виходити із забезпечення найкращих інтересів дитини (преамбула до Закону України «Про охорону дитинства»). Стаття 7 СК також вказує, що регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини.

Слід враховувати аспект відсутності пріоритету інтересів батьків над інтересами дитини. Законодавство України та міжнародні акти не передбачають положень, які б гарантували позивачу у справі про визначення місця проживання дитини пріоритетне право проживати з нею.

У параграфі 54 рішення ЄСПЛ «Хант проти України» від 07.12.2006 р., зазначено, що між інтересами дитини та інтересами батьків повинна існувати справедлива рівновага і дотримуючись такої рівноваги, особлива увага має бути до найважливіших інтересів дитини, які за своєю природою та важливістю мають переважати над інтересами батьків [4].

У постанові від 30.03.2021 р. у справі № 542/1428/18 Верховний Суд звернув увагу, що рівність прав батьків щодо дитини є похідною від прав та інтересів самої дитини на гармонійний розвиток та належне виховання, й, у першу чергу, повинні бути визначені та враховані інтереси дитини виходячи із об'єктивних обставин спору, а вже тільки потім права батьків [5].

Як зазначає К. М. Аніщенко, найкращі інтереси дитини стосуються функціонального стану сімейних відносин, безпеки проживання (наявність місця проживання в окупованій зоні, на території бойових дій, екологічного стану та ін.), наявності стабільного проживання (титул володіння житлом батьків, дитини), відповідність житла санітарно-технічним вимогам, засадам адекватності [6, с. 126].

У справі «Мамчур проти України» (рішення від 16.07.2015 р. заява № 10383/09) ЄСПЛ звернув увагу, що під час врахування інтересів дитини у кожному конкретному випадку необхідно враховувати дві умови: по-перше, збереження зв'язків дитини із сім'єю, крім випадків, коли проживання в сім'ї може завдати шкоди дитині (є явно неблаготворною); по-друге, забезпечення розвитку дитини у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагополучним [7].

Верховний Суд у постанові від 04.08.2021 р. у справі № 654/4307/19 визначив базові елементи, які підлягають врахуванню при визначенні найкращих інтересів дитини. Це погляди дитини, її індивідуальність, збереження сімейного оточен-

ня і підтримання відносин, піклування, захист і безпека, вразливе положення, право дитини на здоров'я, право на освіту [8].

Постановою Верховного Суду від 17.04.2019 р. у справі № 645/4582/16-ц про визначення місця проживання дитини з батьком суд дійшов висновку, що при визначенні (зміні) способу участі батька у вихованні дитини береться до уваги прихильність дитини до батька, її вік і стан здоров'я, особисті характеристики батька (стан психічного здоров'я, наявність шкідливих звичок), його ставлення до виконання батьківських обов'язків тощо. Факт створення нової сім'ї матір'ю не може оцінюватися як негативна обставина, яка унеможлиблює визначення місця проживання дитини з нею чи надає перевагу батькові у визначенні місця проживання дитини з ним. Зростання в повній сім'ї відповідає інтересам дитини. При визначенні (зміні) способу участі батька у вихованні дитини береться до уваги прихильність дитини до батька, її вік, стан здоров'я, особисті характеристики батька (стан психічного здоров'я, наявність шкідливих звичок), його ставлення до виконання батьківських обов'язків [9].

Приймаючи рішення про визначення місця проживання дитини, суд повинен враховувати соціальне середовище, місце навчання, психологічний стан дитини в сім'ї, а також баланс між інтересами дитини, правами батьків на виховання дитини й обов'язком батьків діяти в її інтересах. Як вказав Верховний Суд, дитина є найбільш вразливою стороною під час будь-яких сімейних конфліктів, у спорі щодо визначення її місця проживання визначається доля дитини. Суд, може відмовити матері (батьку) в позові щодо визначення місця проживання дитини з нею (ним), якщо новий чоловік (дружина) не налагодили відносини з дитиною, оскільки останній доведеться адаптуватися до нового соціального середовища, що може негативно вплинути на її психологічний стан [10].

Відповідно до ст. 160 СК місце проживання дитини, яка досягла 14 років, визначається дитиною самостійно. Місце проживання дитини, яка не досягла 10 років, визначається за згодою батьків. Зазначена стаття вказує, що місце проживання дитини віком 10–14 років визначається за спільною згодою батьків та самої дитини.

Аналізуючи зміст ст. 171 СК, можна стверджувати, що дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї. Дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні спору щодо її місця проживання. Суд враховує висловлену дитиною думку системно, з'ясовуючи належні фактичні обставини справи, досліджуючи та надаючи належну правову оцінку зібраним у справі доказам у їх сукупності, що в результаті

сприятиме правильному вирішенню питання місця проживання дитини [11].

Проте, як зазначено в правовій позиції Верховного Суду думка дитини не є єдиною підставою, яка враховується при вирішенні питання про визначення місця її проживання, оскільки думка дитини не завжди може відповідати її інтересам, може бути висловлена під впливом певних зовнішніх факторів, наприклад таких, як тривалий час проживання дитини з одним із батьків без можливості повноцінного спілкування з тим із батьків, з ким дитина не проживає [12]. Відповідно до ч. 3 ст. 171 СК суд має право постановити рішення всупереч думці дитини, якщо цього вимагають її інтереси.

Вирішуючи питання про визначення місця проживання дитини, суди мають враховувати об'єктивні та наявні у справі докази, зокрема обстеження умов проживання, характеристики психоемоційного стану дитини, поведінки батьків щодо дитини та висновок органу опіки та піклування [13].

Відповідно до ст. 19 СК при розгляді судом спорів щодо місця проживання дитини обов'язковою є участь органу опіки та піклування. Орган опіки та піклування подає суду письмовий висновок щодо розв'язання спору на підставі відомостей, одержаних у результаті обстеження умов проживання дитини, батьків, інших осіб, які бажають проживати з дитиною, брати участь у її вихованні, а також на підставі інших документів, які стосуються справи. Суд може не погодитися з висновком органу опіки та піклування, якщо він є недостатньо обґрунтованим, суперечить інтересам дитини.

Висновок органу опіки та піклування повинен оцінюватися судом разом з іншими доказами у справі. Відповідно до ст. 89 ЦПК, яка визначає правила оцінки доказів в цивільному судочинстві, остання ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів. Жодні докази не мають для суду заздальгедь встановленої сили. Суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності. Суд надає оцінку як зібраним у справі доказам в цілому, так і кожному доказу (групі однотипних доказів), який міститься у справі, мотивує відхилення або врахування кожного доказу (групи доказів).

Як зазначає В. Левківська, для сукупності доказів, тобто для всієї доказової бази у справі, законодавець установлює такі критерії, як достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності. Останнє означає, що докази не повинні суперечити один одному чи створювати ситуацію, за якої можливе неоднозначне розуміння суддею суті правового конфлікту, що розв'язується в судовому порядку [14, с. 340].

Верховний Суд у рішенні від 25.04.2018 р. у справі № 344/2561/16-ц вказав, що під час розгляду справи суди нижчих інстанцій не дослідили в системному аналізі висновки органів опіки та піклування щодо визначення місця проживання дитини, не порівняли умови проживання дитини з батьком та з матір'ю, не з'ясували матеріальне становище батьків, не встановили їх поведінку, а також не врахували інтереси дитини [15].

Стаття 162 СК наголошує на неприпустимість протиправної поведінки одного з батьків, або іншої особи щодо самовільної зміни місця проживання дитини без згоди другого з батьків чи інших осіб, з якими на підставі закону або рішення суду проживала малолітня дитина. У разі викрадення дитини чи іншого способу зміни місця її проживання заінтересована особа має право звернутися з позовом до суду з вимогою про відібрання дитини і повернення її за попереднім місцем проживання. Дитина не може бути повернута лише тоді, коли залишення її за попереднім місцем проживання створюватиме реальну небезпеку для її життя та здоров'я або обставини змінилися так, що повернення суперечить її інтересам. Так визначено у ч. 2 ст. 162 СК.

Як наголосив Верховний Суд у постанові від 15.08.2023 р. у справі № 742/2468/22, доказів, що повернення дитини за місцем проживання матері (позивача) створює загрозу життю та здоров'ю дитини або негативно впливатиме на її розвиток, батько (відповідач) не надав і судами таких обставин не встановлено [16].

Яка поведінка батьків кваліфікується як така, що створює реальну небезпеку для життя та здоров'я дитини? У постанові Верховного Суду від 06.12.2021 р. у справі № 493/1516/20-ц. вказано, що така небезпека може впливати не лише із поведінки батьків, а й із їх особистих негативних звичок (демонстрація та заохочення у дитини розпусної поведінки). Для відібрання дитини від батьків достатня наявність ризику лише для життя, здоров'я або для морального виховання. Варто враховувати й ступінь небезпеки для кожної окремо взятої дитини з огляду на її фізичний та психічний розвиток [17].

З огляду на введення воєнного стану в Україні при визначенні місця проживання дитини в судовому засіданні мають враховуватися елементи безпеки. Як зазначив Верховний Суд у постанові від 09 лютого 2023 р. у справі № 753/572/20 вирішуючи спори, що стосуються прав та інтересів дитини, першочерговим завданням держави є забезпечення її безпеки і права на життя. Суд врахував, що у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України дитині безпечніше залишатись з матір'ю в Румунії, що не заперечував і позивач у справі [18].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Євроінтеграційна спрямованість України виступає сьогодні найсуттєвішим чинником реформ в усіх

сферах суспільства. Основним напрямом розвитку приватно-правового законодавства є подальша «європеїзація» джерел права. Українське законодавство потребує системних змін та приведення його норм до вимог європейських стандартів. Особливо гостро в теперішній час стоїть питання сфери захисту прав людини.

Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу стосується зокрема права на сім'ю та питань захисту прав дитини. Широкий спектр приватно-правових відносин призводить до підвищення самостійності та важливості ролі суду в правовій системі України. Правозастосовна діяльність дає змогу зрозуміти ефективність правової норми, повноту регулювання правовідносин, окреслити прогалини, які в подальшому будуть усунені законодавчим органом.

В подальших наукових дослідженнях увагу потрібно приділити удосконаленню правового регулюванню сімейних правовідносин. Абзац 2 ч. 1 ст. 161 СК пропонуємо викласти у редакції: «*Під час вирішення спору щодо місця проживання малолітньої дитини беруться до уваги: особисті та моральні якості батьків, ставлення батьків до виконання батьківських обов'язків, наявність постійного заробітку, належних житлових умов; особиста прихильність дитини до кожного з них, згода дитини на проживання з одним із батьків (якщо дитина може її висловити), можливість створення дитині належних та безпечних умов для життя, виховання, розвитку, навчання; вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення. Суд постановляє рішення з врахуванням найкращих інтересів дитини*».

Література

1. Бельо Л. Ю. Право на сім'ю: його зміст та особливості. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 74–77.
2. Шишка Н. В. Роль судової практики Верховного Суду у процесі правозастосування цивільно-правових норм. *Наше право*. 2021. № 2. С. 147–156.
3. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 22.02.2024).
4. Рішення ЄСПЛ у справі «Хант проти України» від 07.12.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_126#Text (дата звернення: 22.02.2024).
5. Постанова Верховного Суду від 30.03.2021 р. URL: <https://lpd.court.gov.ua/adjudication/3963> (дата звернення: 22.02.2024).
6. Аніщенко К. М. Засади визначення місця проживання дитини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 124–128.
7. Рішення ЄСПЛ у справі «Мамчур проти України» від 16.08.2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a93#Text (дата звернення: 22.02.2024).
8. Постанова Верховного Суду від 04.08.2021 р. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/98911478> (дата звернення: 22.02.2024).
9. Постанова Верховного Суду від 17.04.2019 р. URL: <https://lpd.court.gov.ua/adjudication/8157> (дата звернення: 22.02.2024).
10. Постанова Верховного Суду від 14.02.2020 р. URL: <https://lpd.court.gov.ua/adjudication/8168> (дата звернення: 22.02.2024).
11. Постанова Верховного Суду від 21.07.2021 р. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/98548332> (дата звернення: 22.02.2024).
12. Постанова Верховного Суду від 22.12.2021 р. URL: <https://lpd.court.gov.ua/adjudication/8243> (дата звернення: 22.02.2024).
13. Постанова Верховного Суду від 30.10.2019 р. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/86105207> (дата звернення: 22.02.2024).
14. Левківська В. Критерії оцінки доказів у цивільному судочинстві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 339–343.
15. Постанова Верховного Суду від 25.04.2018 р. URL: <https://lpd.court.gov.ua/adjudication/8247> (дата звернення: 22.02.2024).
16. Постанова Верховного Суду від 15.08.2023 р. URL: <https://lpd.court.gov.ua/adjudication/32044> (дата звернення: 22.02.2024).
17. Постанова Верховного Суду від 06.12.2021 р. URL: <https://lpd.court.gov.ua/adjudication/8231> (дата звернення: 22.02.2024).
18. Постанова Верховного Суду від 09.02.2023 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108893173> (дата звернення: 22.02.2024).

References

1. Bel'o L. Yu. Pravo na sim"yu: yoho zmist ta osoblyvosti [The right to family: its meaning and features]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. 2022. № 3. S. 74–77 [in Ukrainian].
2. Shyshka N. V. Rol' sudovoyi praktyky Verkhovnoho Sudu u protsesi pravozastosuvannya tsyvil'no-pravovykh norm [The role of the judicial practice of the Supreme Court in the process of enforcement of civil law norms]. *Nashe pravo*. 2021. № 2. S. 147–156 [in Ukrainian].
3. Pro okhoronu dytynstva: Zakon Ukrayiny [On the protection of childhood: Law of Ukraine] vid 26.04.2001 r. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> [in Ukrainian].
4. Rishennya Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny u spravi «Khant proty Ukrayiny» [Decision of the European Court of Human Rights in the case “Hunt v. Ukraine”] vid 07.12.2006 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_126#Text [in Ukrainian].
5. Postanova Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Supreme Court] vid 30.03.2021 r. URL: <https://lpd.court.gov.ua/adjudication/3963> [in Ukrainian].
6. Anishchenko K. M. Zasady vyznachennya mistysya prozhyvannya dytyny [Principles of determining the child's place of residence]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. 2023. № 3. S. 124–128 [in Ukrainian].
7. Rishennya Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny u spravi «Mamchur proty Ukrayiny» [Decision of the European Court of Human Rights in the case “Mamchur v. Ukraine”] vid 16.07.2015 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a93#Text [in Ukrainian].
8. Postanova Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Supreme Court] vid 04.08.2021 r. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/98911478> [in Ukrainian].
9. Postanova Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Supreme Court] vid 17.04.2019 r. URL: <https://lpd.court.gov.ua/adjudication/8157> [in Ukrainian].
10. Postanova Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Supreme Court] vid 14.02.2020 r. URL: <https://lpd.court.gov.ua/adjudication/8168> [in Ukrainian].
11. Postanova Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Supreme Court] vid 21.07.2021 r. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/98548332> [in Ukrainian].
12. Postanova Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Supreme Court] vid 22.12.2021 r. URL: <https://lpd.court.gov.ua/adjudication/8243> [in Ukrainian].
13. Postanova Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Supreme Court] vid 30.10.2019 r. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/86105207> [in Ukrainian].
14. Levkivs'ka V. Kryteriyi otsinky dokaziv u tsyvil'nomu sudochynstvi Ukrayiny [Evidence evaluation criteria in the civil proceedings of Ukraine]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2018. № 12. S. 339–343 [in Ukrainian].
15. Postanova Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Supreme Court] vid 25.04.2018 r. URL: <https://lpd.court.gov.ua/adjudication/8247> [in Ukrainian].
16. Postanova Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Supreme Court] vid 15.08.2023 r. URL: <https://lpd.court.gov.ua/adjudication/32044> [in Ukrainian].
17. Postanova Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Supreme Court] vid 06.12.2021 r. URL: <https://lpd.court.gov.ua/adjudication/8231> [in Ukrainian].
18. Postanova Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Supreme Court] vid 09.02.2023 r. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108893173> [in Ukrainian].